

Woltanowski, Andrzej

"Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786-1794", oprac. Tadeusz Mizia, Wrocław 1969 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 61/3, 519-521

1970

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786—1794, opracował Tadeusz Mizia, „Archiwum Dziejów Oświaty” t. III, Wrocław 1969, s. 408.

Przełomowa rola Komisji Edukacji Narodowej w dziejach oświaty publicznej nie znalazła dotychczas przedstawienia w pełnym, syntetycznym ujęciu historycznym. Nie zostały zrealizowane zapowiedziane w r. 1901 prace T. Wierzbowskiego, oraz w 1921 St. Kotta. Najpełniejszym ujęciem prac Komisji jest synteza A. Joberta pt. „La Commission d'éducation nationale en Pologne (1773—1794)”, Dijon 1941. Tej doskonałej monografii brak jednak szerszego zainteresowania ostatnimi latami istnienia Komisji oraz ogólnej, podsumowującej oceny jej prac i znaczenia, jakie osiągnęła w szkolnictwie Oświecenia w skali polskiej, a nawet europejskiej¹. Przyczyny tego stanu rzeczy należy szukać przede wszystkim w ogromnych lukach bazy źródłowej. Burzliwe dzieje zespołów archiwalnych Komisji, a szczególnie zniszczenia spowodowane II wojną światową, ogromnie utrudniają podjęcie takich prac. Szczególnie ważny materiał źródłowy do dziejów Komisji stanowią protokoły posiedzeń KEN. T. Wierzbowski w serii źródłowej „Komisja Edukacji Narodowej i jej szkoły w Koronie 1773—1794” ogłosił protokoły posiedzeń Komisji z lat 1773—1785 (zeszyt 37: lata 1773—1777, wyd. 1910; zeszyt 38: lata 1778—1780, wyd. 1913; zeszyt 39: lata 1781—1785, wyd. 1915). Wydanie dalszych tomów przerwała I wojna światowa. Następnie J. Lewicki stwierdził, że tekst źródłowy wydawany przez Wierzbowskiego jest jedynie skróconym sentencjonarzem ekonomicznym protokołów²; tak więc sprawa oryginału pozostała nadal problemem otwartym. Istniało prawdopodobieństwo, iż znajdował się on w zespole akt KEN wywiezionych w 1832 r. do Petersburga i złożonym w archiwum Ministerstwa Dóbr i Państwa. Rewindykaty 1923 r. materiałów Komisji objęły jedynie część zasobu wywiezionego, a przechowywanego w Ministerstwie Sprawiedliwości. Rewindykaty, podobnie jak i materiały, na których oparł swe wydawnictwo Wierzbowski, uległy zniszczeniu w Archiwum Głównym w czasie ostatniej wojny³. Możliwość kontynuacji edycji Wierzbowskiego tymże samym została udaremniona.

W zwięzłym wstępie redakcyjnym poprzedzającym wydanie III tomu serii „Archiwum Dziejów Oświaty” prof. Ł. Kurdybacha przedstawił m.in. historię odnalezienia nowego, nieznanego dotychczas badaczom tekstu protokołów Komisji. Odkrycia dokonał dr T. Mizia w 1966 r. w Dziale Rękopisów Biblioteki Czarortorskich, gdzie odnośny rękopis oznaczony był numerem ewidencyjnym 1884. Jest to odpis z oryginału dokonany przez anonimowego kopistę na przełomie XVIII i XIX w. Wysłunięta hipoteza, że odpis mógł być wykonany na zlecenie kuratora wileńskiego Adama Czartoryskiego w celach uporządkowania spraw finansowych Uniwersytetu Wileńskiego, wydaje się bardzo prawdopodobna. Mogło się to odbyć tym łatwiej, że główny zasób archiwaliów Komisji był przechowywany do 1832 r. właśnie w Wilnie. Ł. Kurdybacha zanalizował wartość znalezionej kopii protokołów w porównaniu ze znaną częścią sentencjonarza Wierzbowskiego. Okazało się, że odpis nie zawiera pełnego zapisu porządków obrad Komisji, lecz punkty prezeń omijane dotyczą jedynie spraw mniejszej wagi oraz drobnych rozporządzeń finansowych. Rzetelność pracy kopisty widoczna jest przy zachowaniu prezeń oryginalnego porządku obrad, zaś szczególnie dokładnie przepisywał on coroczne zestawienia ekspensów. Wydatki te, umieszczone w odpo-

¹ Por. recenzję H. Pohoskiej, KH LV, 1948, s. 175—179.

² J. Lewicki, *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków 1925, s. XI n.

³ Obszerniej o losach zespołu akt KEN por. J. Jankowska, *Akta Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *Straty archiwów i bibliotek warszawskich* t. I, Warszawa 1957, s. 155—162.

wiednich „tabelach” znane były dotychczas jedynie z lakonicznych wzmianek w sentencjonarzu, a dokładną i bogatą w informacje ich zawartość poznać dopiero możemy z nowej edycji protokołów. Stanowią one szczególnie ważny materiał nie tylko w sprawach finansowych Komisji, lecz pozwalają ustalić obsadę etatów nauczycielskich w poszczególnych szkołach podwydziałowych i wydziałowych, gdyż nauczyciele wymieniani są z nazwiska, a rubryki „tabel” dostarczają często informacji o ich stażu zawodowym. Ma to ogromne znaczenie dla mało znanego zagadnienia kształtowania się kadry nauczycielskiej Komisji, stopniowego zastępowania nauczycieli zakonnych świeckimi. Ciekawych materiałów dostarczają protokoły w kwestiach prac organizacyjno-naukowych Komisji, pozwalając prześledzić, w jaki sposób sprawowała ona kontrolę nad szkolnictwem średnim poprzez szkoły główne, jej ciągłą i troskliwą ingerencję przez formułowane na obradach zalecenia i uchwały. Przy zachowanym układzie chronologicznym każdy rok sprawozdań z obrad komisji tworzy osobny rozdział wydawnictwa.

Dr T. Mizia zaopatrzył edycję w liczne przypisy osobowe, sprostowania i objaśnienia oraz indeks rzeczowy. Drobne zastrzeżenia budzi natomiast indeks alfabetyczny. Bogaty zestaw nazwisk bardzo mało znanych ogromnie utrudnił pracę wydawcy. Wydaje się przy tym, że kopista protokołów w kilkunastu wypadkach pomylił się dając inną wersję nazwisk (przeważnie emerytów) niż podają to listy płac w raportach kasjera generalnego Karola Lelewela.

Edycja została podzielona na dwa tomy. Wydana obecnie część pierwsza obejmuje lata 1786—1794 i uzupełnia tym samym publikację Wierzbowskiego. Część druga — protokoły z lat 1773—1785 — zostaną wydane w 1970 lub 1971 r.

Protokoły obrad Komisji kończą się w kwietniu 1794 r.; data ta nie stanowi jednak ostatecznej daty zakończenia prac KEN. Zagadnień oświatowych w Insurekcji Kościuszkowskiej, chociaż ogół społeczeństwa zaabosorbowany był walką, nie traktowano marginalnie. Władze były zdecydowane kontynuować dzieło Komisji, doceniano znaczenie wychowania w duchu patriotycznym młodego pokolenia i czyniono wysiłki w celu umożliwienia normalnego funkcjonowania szkolnictwa. Problemy te nie znalazły jednak dotychczas właściwego naświetlenia w literaturze naukowej. Jednym z dowodów zainteresowań oświatą w Insurekcji jest „Raport Najjaśniejszemu Panu podany od Kasy Funduszu Edukacyjnego dnia 23 miesiąca grudnia roku 1794” sporządzony przez Karola Lelewela (AGAD, AKP vol. 201, fol. 109—137). Zestawienie to obejmujące w kilku „tabelach” wpływy i wydatki Kasy Komisji z lat 1793—94 stanowi ważne uzupełnienie źródeł w sprawach finansowych w ostatnim roku istnienia Komisji. Szczegółowe zestawienie wydatków na oświatę tylko Wydziału Instrukcji przy Radzie Najwyższej Narodowej zamykające się niebagatelną sumą 482 254 złp. świadczy o jego żywym zainteresowaniu nad powierzoną mu edukacją.

Na zakończenie należy stwierdzić, że odkrycie dokonane przez dra Mizię z chęcią do podjęcia zakrojonych na szeroką skalę poszukiwań w zasobach działów rękopisów bibliotek i zespołów archiwalnych krajowych. Nowe, nieznanie szerzej możliwości, kryją w sobie nie przebadane dotąd dokładnie akta podworskie. Bardzo ważnym nowym typem materiałów źródłowych, które powinny być wykorzystane są spuścizny rękopiśmienne uczonej zajmujących się historią oświaty. Przykład stanowią materiały H. Pohońskiej, a wśród nich obszerna kartoteka osobowa nauczycieli okresu⁴, czy też materiały L. Chmaja dotyczące szkolnictwa pijarskiego oraz Szkoły Głównej Wileńskiej⁵. Poszukiwania te mogłyby

⁴ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Dział Rękopisów, nr ewiden. 397—406, 564—578, 618.

⁵ Archiwum PAN, sygn. III—76.

się przyczynić do stworzenia nowego opracowania źródłowego o rozproszonym zasobie archiwalnym KEN, będącego uaktualnieniem pracy tego typu wydanej przed laty przez T. Wierzbowskiego⁶. Zbliżająca się dwudziestna rocznica powstania Komisji zobowiązuje do jeszcze bardziej wytężonego zainteresowania jej dziejami.

Andrzej Woltański

Tadeusz Sobczak, *Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Wrocław 1968, s. 261.

Dzieje żywienia wzbudzają ostatnio coraz większe zainteresowanie tak historiografii powszechnej, jak polskiej. W naszej literaturze intensyfikacja badań w tej dziedzinie występuje przede wszystkim w kręgu historyków badających dzieje kultury materialnej. Zagadnieniami konsumpcji żywnościowej zajmują się m.in. B. Baranowski, M. Dembińska, R. Kiersnowski, I. Turnau, A. Wyczański. Kwestie te wywołują żywe zainteresowanie także w kołach etnografów (prace J. P. Dekowskiego, J. Dydowiczowej, W. Jostowej, A. Kowalskiej-Lewickiej). Dzieje żywienia w Polsce znane są jednak bardzo nierównomiernie; spożycie wśród niektórych warstw czy grup społecznych w pewnych okresach znane jest dość dobrze, istnieją wszakże białe plamy obejmujące całe stulecia. Na ogół słabo znamy też żywienie najszerszych kół ludności, przede wszystkim warstw chłopskich. Problem zaś jest kapitalny, zajmuje centralne miejsce przy rozpatrywaniu i rozwiązywaniu zagadnień dotyczących warunków bytowych, zdrowotnych, demograficznych. Socjologia i medycyna współczesna dowodzą ponad wszelką wątpliwość, że sprawy żywienia wywierają nader poważny wpływ na cały kompleks zjawisk biologicznych i społecznych.

W świetle powyższych uwag publikację Tadeusza Sobczaka należy przyjąć z zadowoleniem. Autor problematyką produkcji i konsumpcji spożywczej zajmuje się już od dłuższego czasu, a plonem jego badań jest m.in. praca o stosunku wzrostu ludności do wzrostu produkcji rolnej w Królestwie Polskim¹. Posiada też poważne przygotowanie w całym kompleksie zagadnień społeczno-gospodarczych XVIII i początku XIX w. Jego prace z tego zakresu, wielokrotnie wykorzystywane w literaturze, spotykały się z pozytywnymi ocenami krytyki. Autor podjął więc temat zgodny ze swym wieloletnim przygotowaniem i zainteresowaniami. Z punktu muszę też stwierdzić, że w moim mniemaniu, prezentuje pracę ambitną, dojrzałą, cenną. Jest to pierwsze większe opracowanie dotyczące problematyki żywienia w Królestwie. Wszystkie niżej zamieszczone uwagi krytyczne czy dyskusyjne nie zmieniają tej zasadniczej opinii.

Walory pracy są liczne. Autor wykorzystał bogaty zestaw źródeł i opracowań, przede wszystkim materiały statystyczne zebrane przez władze administracyjne Królestwa Polskiego. (Do okresu wcześniejszego brak tego rodzaju źródeł, stąd też chyba nigdy nie da się opracować tak dokładnie poziomu konsumpcji dla Polski przedrozbiorowej). Zna też dobrze literaturę, tak XIX-wieczną, jak współczesną. Z obowiązku recenzenta muszę jednak dodać, że nie odnalazłem kilku pozycji, które wydają się dość ważne, np. pracy B. Peltyna², czy ankiety „Gazety

⁶ T. Wierzbowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773—1794 t. I*, Warszawa 1911.

¹ T. Sobczak, *Wzrost ludności a wzrost konsumpcji rolnej w Królestwie Polskim w XIX wieku*, KHKM XIII, 1965, z. 1.

² B. Peltyn, *O pożywieniu polskiej ludności włościańskiej*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” t. 91, 1895.